

II. Meşrutiyetten Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de Kızamık ve Kızamıkla Mücadele (1908-1938)

Süleyman SİNİN¹

Öz

Bu çalışmada II. Meşrutiyet Dönemi'nden Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de bir kamu sağlığı sorunu olarak kızamık ve kızamıkla mücadele kapsamında alınan önlemler ve uygulanan tedavi yöntemleri ele alındı. Bilindiği üzere kızamık çok eski zamanlardan beri bilinen ve tarih boyunca dünyanın çeşitli yerlerinde endemik boyutta ortaya çıkarak toplum hayatının ve gündelik yaşamın düzenini bozan bir salgın ve bulaşıcı hastalıktır. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında dünya genelinde pek çok ülkede yaygın ölçüde görülen kızamık, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de de salgın halini alarak yol açtığı diğer hastalıklar nedeniyle binlerce çocuğun ölümüne neden oldu. Çalışmanın amacı; II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde kızamık salgınlarının boyutlarını ve endemik olarak ortaya çıkan kızamık salgınlarının meydana geldiği yerlerde yol açtığı sorunlara ve sebep olduğu kayıplara dair bilgi vermektir. Çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının değişik fonlarında bulunan arşiv belgelerinden, dönemin süreli yayınlarından elde edilen makale ve köşe yazılarından ve konuyla ilgili araştırma eserlerinden faydalanıldı. Dönem kaynaklarından elde edilen bilgiler dâhilinde bahsedilen hastalığa dair ampirik veriler ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Kızamık, salgın, çocuk ölümü

¹ Arş. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat/Türkiye, ORCID: 0000-0002-7482-6951, suleyman.sinin@gop.edu.tr.

Measles and Measles Control in Türkiye from the Second Constitutional Era to the Early Republican Period (1908-1938)

Süleyman SİNİN¹

ABSTRACT

This paper deals with the issue of measles as a public health concern in Türkiye from the Second Constitutional Era to the Early Republic, with a focus on the measures implemented and treatment methods applied in the fight against the disease. It also explores the extent of the harm caused by measles during these periods. Measles, a well-known infectious disease, has existed since ancient times and has appeared endemically in various parts of the world, disrupting societal and daily life. During the 19th and early 20th centuries, measles spread widely across many countries, and in the early years of the Ottoman Empire and the Republic, it became an epidemic in Türkiye, causing the deaths of thousands of children from secondary diseases. The purpose of this study is to provide an overview of the scale of measles outbreaks and the problems and losses caused by endemic measles during the Second Constitutional Era and the Early Republic. Archival documents from the Presidency of the State Archives, articles and columns from contemporary publications, and relevant research works were used in this study. Empirical data regarding the disease are presented based on information drawn from these sources.

Keywords: *Measles, epidemic, child mortality*

¹ Research Assistant Doctor., Tokat Gaziosmanpaşa/University, Faculty of Science and Literature , Tokat/Türkiye, ORCID: 0000-0002-7482-6951, e-mail: suleyman.sinin@gop.edu.tr.

1. Giriş

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar, insanların fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz etkileyen sorunlar olarak tarih boyunca insanlığı sürekli meşgul etti (Vergili, 2020: 69). Bahsi geçen hastalıklardan veba, kolera, grip, çiçek, sarıhumma, tifo, tifüs, sıtma, frengi ve verem, tarihsel süreçte geniş çapta kitlesel ölümlere yol açtı. Söz konusu hastalıklardan veba, kolera ve grip eskiçağlardan günümüze kadar pek çok kez pandemik düzeyde yayılım gösterdi ve kitlesel ölümlere sebep oldu (Kılıç, 2020: 52).

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar arasında olup günümüzde büyük bir tehdit olarak görülmesi de kızamığın salgın hastalıklar tarihinde önemli bir yeri vardır. Kızamık, çocukluk çağında görülen bulaşıcı hastalıkların başında gelmektedir. Hastalığın bulaşması, enfeksiyonlu kişilerin ağızlarından etrafa yayılan damlacıklar yoluyla gerçekleşir (Özmert, 2002: 8). Kızamık virüsüyle temas eden kişilerin yaklaşık % 90'ının enfekte olabileceği iddia edilir (Hacıbayramoğlu-Bülbül, 2020: 5). Hastalığın kuluçka dönemi 10-12 gün arasında değişir. Kızamığın belirtileri iki dönemde değerlendirilmekte olup bunlardan ilki olan prodromal dönem, 4-5 gün kadar sürmektedir. Bu aşamada hastalığın halsizlik, öksürük ve ateş gibi semptomları ortaya çıkar. Daha sonra gözlerde kızarıklık, burun akıntısı ve nadiren eklem ağrıları gelişir. (Gül, 2009: 264) Ardından nokta şeklinde, kızamığa özgü kırmızı renkli korpik lekeleri görülür. Prodromal dönemden sonra döküntüler baş gösterir. Döküntü dönemi 3-4 gün sürer. Döküntüler, tipik olarak alından ve kulakların arkasından başlayarak tüm vücuda yayılır, deri döküntüsü ancak birkaç gün sonra ortaya çıkar. Döküntüye yeniden yükselen ateş eşlik eder. Döküntüler 3-4 gün içinde yok olur ve ateş düşer. Döküntü yerlerinde hafif esmerimsi lekeler oluşur ve daha sonra hafif pullanarak solar (İnci-Kay-Emre, 2022: 52).

Kızamığın tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığına dair kesin bir bilgi yoktur. Çok eski zamanlardan beri var olan bir hastalık olan kızamığı, bir iddiaya göre İslam tarihinde önemli bir tıpcı olan Sabit Bin Kurra (836-901) keşfetmiştir. Sabit B. Kurra, *Kitabu'z-Zahire fi İlmi't Tıb* adlı eserinde kızamık hastalığı hakkında bilgi vermiştir. Söz konusu tarihlerde İslam dünyasında kızamık hastalığına “*hasabe*”, kızamık hastalarına ise “*mahsub*” denilmekteydi. Yine bir Müslüman tıpcı olan Fahrettin Er-Razi (865-925) 9. yüzyılda kızıl ve kızamık hastalıklarının ayrı birer hastalık olduklarını ortaya koydu (Baltacı, 2010: 431). 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İngiliz tıpcı Thomas Sydenhom (1624-1689) Avrupa’da kızamık hastalığının tarifini yapan ilk kişi olarak tarihe geçti (Dağ, 2021: 267).

Kızamık hastalığı, 20. yüzyılın ortalarından itibaren uygulanacak etkili aşılama programlarına kadar dünya genelinde endemik boyutta büyük acılara sebep olmuştur. Halk sağlığı açısından çocuklar için hafif bir rahatsızlık olarak görülse de kızamık hastalığı 20. yüzyıl boyunca sebep olduğu ölüm itibarıyla veremden sonra ikinci sırada gelmekteydi. Örneğin, Avrupa’da 1900-1910 yılları arasında sadece kızamıktan dolayı bir milyon çocuk öldü. 1907-1909 yılları arasında ise Viyana’da kızamıktan dolayı meydana gelen çocuk ölümü miktarı, kızıl, difteri ve boğmaca gibi diğer bulaşıcı hastalıkların meydana getirdiği ölümün toplamından fazlaydı. Ayrıca ABD’de I. Dünya Savaşı esnasında endemik olarak

görülen kızamık, 1915'de 4.409, 1916'da 7.947 ve 1917'de 10.749 çocuğun ölümüne sebep oldu (Naci, 1929: 1021). Ek olarak Fransa'da I. Dünya Savaşı'nın ardından 1918-1925 yılları arasında kızamık hastalığına yakalanan çocuklardan 30.000'i öldü. (Tıbbî Sahifeler, 15 Eylül 1925: 1).

20. yüzyılda birçok ülkede olduğu gibi kızamık hastalığı, Türkiye'de de yaygın olarak görülmekteydi. Bu doğrultuda yüzyıl başlarında belli dönemler endemik ölçüde görülen ve çocuk ölümlerine neden olan kızamık hastalığına karşı hem II. Meşrutiyet Dönemi'nde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında süreklilik arz eden bir mücadele olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın temel amacı da, bahsedilen dönemde kızamık hastalığının Türkiye'de yol açtığı can kayıplarını ve söz konusu hastalığa karşı yapılan mücadeleyi ortaya koymaktır. Araştırmada ortaya konulan ampirik veriler, arşiv belgeleri ve dönemin süreli yayınlarından elde edilmiştir. Makalenin çalışma sınırları içerisinde kalan sürece dair kızamık hastalığının boyutları ve bu hastalıkla mücadeleyle ilgili şimdiye değin müstakil bir araştırma yayımlanmamıştır. Bu açıdan çalışmamızın yakın dönem Türk tıp tarihi literatürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

2. Geç Modern Osmanlı Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Kızamık Hastalığına Genel Bir Bakış (Yorumlar-İzlenimler)

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk çeyreği boyunca süregelen savaşlar, ekonomik sorunlar ve bulaşıcı-salgın hastalıklar nedeniyle Osmanlı coğrafyası büyük bir nüfus kaybına sahne olmuştur. Söz konusu sorunlardan bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı devlet, birtakım hıfzıssıhha tedbirleri alarak öncelikle nüfustaki azalmayı önlemeyi ve mevcut nüfusu nicelik ve nitelik olarak arttırmayı amaçladı.³ Bu bağlamda hem dönemin devlet adamları hem de önemli bir kısmı doktorlardan müteşekkil aydınları, halkın bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı aydınlatılmasına yönelik adımlar atmaya başladı. Söz konusu dönemde geniş çapta çocuk ölümlerine neden olduğu için endişe duyulan ve halkın bilgilendirilmesi için uyarılar yapılan hastalıklardan biri de kızamıktı.

Kızamık, dönemin aydınları tarafından *emraz-ı intaniye* dahilinde değerlendirilmekteydi. Emraz-ı intaniye kavramı, münferit vakalar olarak ortaya çıkan ve kısa sürede geniş boyutta yaygınlık kazanan hastalıkları tanımlamak için kullanılmaktaydı. Söz konusu hastalıklar kızamık (rougeole), kızıl (scarlatine), çiçek (variole), suçiçeği, kuşpalazı (diphterie), kabakulak, boğmaca öksürüğü, menenjit ve veremden (tuberculose) ibaretti (Dufestel, 1928: 4645-4646).

Semptomları ve bazı özellikleri itibarıyla benzer olduğu için kızamık, çiçek ve kızıl hastalıklarıyla karıştırılabilmekteydi. Dolayısıyla dönemin doktorları, söz konusu hastalıkların semptomları ve özellikleri konusunda aydınlatıcı bilgiler içeren yazılar kaleme almaktaydı. Bahsi geçen yazılarda kızamıktan kaynaklı ortaya çıkan lekelerin kısa sürede birbiriyle birleşebileceği ve bu nedenle çiçekten ayırt edilebileceği belirtilmekteydi. Yine kızıl hastalığında ortaya çıkan kırmızı lekeler düz ve daha

³ Dönemin salgın ve bulaşıcı hastalıkları hakkında detaylı bilgi için bkz. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamuoyu*, ed. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2017; Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, TTK Basımevi, Ankara, 2010.

fazlaydı. Ayrıca kızıl lekeleri, oldukça geniş olup kızamıktaki gibi lekelerin aralarında bulunan mesafeler doğal rengini muhafaza edemezdi. Ek olarak kızamıkta daima öksürük ve balgam olması bu iki hastalığın birbirinden ayırt edilmesini kolaylaştırmaktaydı. Kızılın semptomları arasında öksürük ve balgam yoktu. (Afiyet, 8 Ocak 1914: 5).

Dönemin doktorları için kızamığın kendisinden ziyade hastalığın dikkatsizlik, bakımsızlık, kötü beslenme gibi sebepler nedeniyle ortaya çıkarabileceği ihtilâtlar daha önemliydi. İhtilât, bir hastalığın başka bir hastalıkla karışması veya mevcut hastalığın bireyin bağışıklık sistemini çökerterek daha ölümcül hastalıklara davetiye çıkarmasıydı. Ortaya çıkardığı ihtilâtlar söz konusu olduğunda kızamık, gençlerde küçük çocuklardan daha tehlikeli bir hal almaktaydı. Kızamık ihtilâtları, birinci derecede solunum yollarında ve akciğerlerde; ikinci derecede de göz, kulak ve burunda ortaya çıkmaktaydı. Dr. Besim Ömer (Akalin)'e göre kızamığın kendisi vahim bir hastalık olmasa da sebep olduğu iltihâtlar dolayısıyla nefes borularının iltihaplanması ve iltihaplanmanın şiddetlenerek solunum yollarına zarar vermesi son derece ciddi bir durumdu. Söz konusu iltihaplanmanın akciğer yollarında kızarıklık meydana getirmesi veya zatürreye yol açması ölümcül bir ihtilâttı (Ömer, 1892: 195.). Ayrıca gırtlak iltihabı bazen o kadar şiddetlenirdi ki, gırtlak tıkar ve bu tıkanma hastanın nefes almasını engellediği için ölümüne sebep olabilirdi (Anadolu, 5 Şubat 1938: 4). Kızamık, küçük çocuklarda bronşite yol açabilir ve nöbetlere de sebep olabilirdi. Bunun yanı sıra nadir de olsa beyin humması kızamığın yol açtığı ihtilâtlardandı. Ek olarak daha önce başka bir hastalığa yakalanmış olan ve/veya söz konusu hastalıktan dolayı zayıflayarak güçten düşen çocuklarda kızamığın ortaya çıkması halinde ağızdan ve bağırsaktan kan gelmesi ihtimali vardı. Küçük çocuklarda görülen kızamığa bağlı nezle döneminde, kızamık dizanteri veya menenjit ile ihtilât edebilirdi. Son olarak kızamığın ortaya çıkardığı en önemli ihtilâtlar, brongopnömani ve solunum yollarının iltihaplanmasıyla akciğerlerde ortaya çıkma ihtimali son derece yüksek olan verem ve kalp hastalığıydı.⁴

Kızamık gerek kendisinden dolayı gerekse hastalığın ilerleyen aşamalarında ortaya çıkardığı ihtilâtlar nedeniyle yakın geçmişte çok sayıda çocuğun ölümüne sebebiyet verdi. Dönemin belgelerine yansıdığı kadarıyla Osmanlı'nın son dönemlerinde (ve daha öncesinde) endemik olarak ortaya çıkan kızamık, çeşitli bölgelerde çocuk ölümlerine yol açmıştı. Örneğin 1890'da Edirne'de⁵, 1891'de Burdur'da⁶ ve 1894'te Arapgir'de⁷ ortaya çıkan kızamık vakaları kayda değer sayıda çocuğun ölümüyle sonuçlanmıştı. Ancak kızamığın yakın geçmişte Türkiye'de sebep olduğu tahribatın ve ölümlerin

⁴ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. "Sağlık Bahisleri (Kızamık)", *Anadolu*, 6 Şubat 1938, s. 4.

⁵ "Kızıl ve Kızamık Hastalığından Bir Hayli Vefatın Olduğu Edirne'de Tanzifat ve Tathirata İtina Olunarak Zararlı Maddelerin İmhası İçin İlgililere Gerekli Tenbihatın Yapılması", BOA. DH. MKT. 1748/49 (24 Temmuz 1306/5 Ağustos 1890)

⁶ "Burdur'da Kızamık Hastalığından Dolayı Ölüm Merydana Geldiğinden En Yakın Bir Mahalden Belediye Tabibi Gönderilmesi", DH. MKT. 1823/8 (18 Mart 1307/30 Mart 1891)

⁷ "Arapgir Kazası Merkezinde Zuhur Eden Kızamık Hastalığından Dolayı Sıhhi Tedbirlerin Alınması Gereğinin İşarı", BOA. DH. MKT. 213/45 (22 Şubat 1309/6 Mart 1894)

araştırılması, çalışmanın kapsamını aşacağı için, bu çalışmada yalnızca II. Meşrutiyet Dönemi ve devamında Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki kızamıkla mücadele çalışmalarından bahsedilecektir.

Gerek çalışılan dönemde gerekse öncesinde kızamığa yakalanan hastalardaki ölüm oranının görece yüksek olmasının başlıca sebebi, henüz bu hastalığın üzerinde uzlaşmış ve etkisi tescillenmiş bir tedavi yönteminin bulunmamasıydı. Bu nedenle dönemin doktorları, kızamığın tedavisi konusunda ortak bir yöntem ve kanaatleri olmadığı için genellikle geleneksel tedavi yöntemlerini tercih etti. Her ne kadar yurt dışındaki tedavi yöntemlerini takip ederek yeni tedavi yolları arasalar da⁸; uygulanan tedbirler ve tedavi yöntemleri, yurdun genelinde yaygınlık kazanmadı. Ayrıca dönemin hükümetlerinin kızamığa yönelik hazırlanmış kapsamlı ve etkili bir mücadele planı da yoktu. Bu nedenle bahsedilen hastalığa karşı bireysel hıfzıssıhha önlemleri alınarak toplum korunmaya çalışıldı.

3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kızamıkla Mücadele

II. Meşrutiyet Dönemi'nde, Osmanlı coğrafyasında birçok salgın ve bulaşıcı hastalık olduğu gibi ülkenin farklı yerlerinde kızamık vakaları da görülmektedir. Özellikle İstanbul başta olmak üzere belli başlı vilâyet ve kazalarda sıklıkla görülen kızamık, hem eğitimi aksatmakta hem de çocuk ölümlerine sebep olarak ülke nüfusunu eritmektedir. Bununla birlikte bahsi geçen dönemde devletin içinde bulunduğu siyasî, askerî ve ekonomik ağır şartlar nedeniyle kızamıkla mücadeleye öncelik verilemedi. Bu bağlamda halk, kızamıkla mücadele kapsamında ağırlıklı olarak dönemin tıpçıların da tavsiyesiyle geleneksel yöntemlere başvuruyordu. Devlet ise kızamık vakalarının görüldüğü okulları tatil etmekte ve tatil edilen okulların “*tathirat ve tebbirat-ı fenniyyelerin*”⁹ yaparak hastalığın görüldüğü okulları dezenfekte edip kızamıktan arındırdıktan sonra eğitime devam etmesine müsaade etmekteydi.

Dönemin belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul başta olmak üzere pek çok vilâyet ve kazada birden fazla salgın ve bulaşıcı hastalık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hem devlet hem de halk kızamıkla birlikte çiçek, kızıl, difteri vb. bulaşıcı hastalıklarla eşzamanlı olarak mücadele etmekteydi.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde ağırlıklı olarak İstanbul'da kızamık salgınlarının olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin 1908 yılının Ocak ayında İstanbul'da Eyüp Füyuzat-ı Hamidî ve Çengelköy'de bulunan Ravza-î İrfan Mekteplerinde kızamık hastalığının baş gösterdi. Ayrıca Ravza-î İrfan Mektebinde ortaya çıkan kızamık salgını okulun civarında bulunan Hamidiye Mektebi talebelerine de bulaştı. Bu sebeple Füyuzat-ı Hamidî Mektebi ile Ravza-î İrfan Mektebi 12 gün (BOA. MF. MKT. 1035/24) ve Hamidiye Mektebi 10 gün tatil edilerek bahsi geçen okullarda kızamığa karşı temizleme ve dezenfekte işlemleri yapıldı (BOA. MF. İBT. 202/8).

⁸ Bu konu hakkında bkz. Server Kamil, “Kızamık ve Mikrobu”, *Servet-i Fünun*, C. 29, S. 752, 8 Eylül 1321/21 Eylül 1905, s. 380-381.

⁹ Söz konusu tabir, hastaların eşya ve kıyafetlerinin ve hastalığın ortaya çıktığı yerlerin sıcak su ve buhar yoluyla dezenfekte edilmesini ifade etmek için kullanılmaktaydı.

Bazen okullarda birden fazla bulaşıcı hastalık ortaya çıkmaktaydı. Örneğin 1908 yılının Şubat ayında İstanbul'da Kadıköy Hamidiye Zükur Mektebi ile Erenköy Rüştîye Mekteplerinde eşzamanlı olarak kızamık, kabakulak ve kuşpalazı salgınları baş gösterdi. Bu nedenle söz konusu okullar, on ikişer gün tatil edildi ve dezenfekte çalışmaları başlatıldı (BOA. MF. MKT. 1041/14). Mart 1908'de hükümet tarafından okullara gönderilen bir yazıda, çiçek, kızıl ve kızamık gibi bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı okullara dezenfekte çalışmaları için gönderilen memurlara, okul müdürleri ve öğretmenlerin zorluk çıkarmaması ve gereken kolaylığı sağlaması emredildi (BOA. MF. İBT. 204/27). Yine 1908 yılının Nisan ayında Bakırköy Hamidiye İnas Rüştîye Mektebi öğrencilerinde kızamık salgını nüksetti. Adı geçen okul 10 gün tatil edildi ve kızamığa karşı dezenfekte edildi (BOA. MF. MKT. 1047/44). 1909 yılında İstanbul'da kızamık salgını sürmekteydi. Bahsedilen yılın Mayıs ayında Üsküdar Kız Sanayi Mektebinde öğrencilerden beşinin kızamık ve birinin de suçiçeğine yakalanması nedeniyle bahsi geçen okul, dezenfekte edilmek üzere 11 gün tatil edildi (BOA. MF. MKT. 1126/59).

1910 yılına gelindiğinde İstanbul'da kızamık salgınının tekrar nüksettiği görülmektedir. Söz konusu yılın bahar aylarında etkisini gösteren kızamık salgını, mart ayı başlarından başlayarak yirmi yedisine kadar 60 vakaya sebep oldu ve hastalığa müptela çocukların altısının ölümüyle sonuçlandı. Hükümet, kızamığın ilk belirtilerinden nezleye yakalanan çocukların evlerine gönderilmelerini, belediye doktorlarına hastalığın boyutları hakkında bilgi verilmesini ve hastalık nedeniyle tatil edilen okulların dezenfekte edilmesinde yetkililere yardımcı olunmasını emretti (BOA. MF. İBT. 268/60).

I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da diğer hastalıklara kıyasla kızamığın şiddetli boyutta olmadığı ancak tifo, difteri, dizanteri ve kızıl gibi hastalıklarla eşzamanlı olarak şiddetini devam ettirdiği görülmektedir. Nitekim Dahiliye Nezaretine gönderilen bir raporda 17 Haziran-7 Eylül 1918 tarihleri arasında İstanbul'da 14 çocuğun kızamığa yakalandığı belirtilmekteydi. Ayrıca belgede kızamık ve bahsi geçen hastalıklardan muzdarip olanların bir kısmının öldüğü bildirilmekteydi. (BOA. DH. UMVM. 80/5).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde İstanbul dışında Sinop, Manastır, Bayezid, Medine, Kocaeli ve Muğla başta olmak üzere birçok vilâyet ve kaza merkezlerinde çeşitli sebeplerle kızamık salgını ortaya çıktı. Dikkatsizlik, hıfzıssıhha kaidelerine uymamak ve gerekli ehemmiyeti göstermemekten kaynaklı söz konusu salgınlar, kimi kazâlarda ölüme sebep olurken kimisinde gündelik hayatı olumsuz etkiledi.

1908 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında İstanbul'dan Ayancık'a (Sinop) yardım amacıyla gönderilen kullanılmış eski kılık-kıyafet ve yorgan gibi eşyaların, yıkanmadan ve temizlenmeden gönderilmesinden dolayı, Ayancık'ta çiçek ve kızamık hastalığı nüksetti. Bu durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine hükümet, kullanılmış eşyaların tebhirhanelerde yıkanıp dezenfekte edilmeden Dersaadet dışına çıkarılmamasını emretti. (BOA. DH. MKT. 1280/92).

1909 yılının Mayıs ayında ise Manastır şehrinde kızamık salgını ile birlikte tifo ve kızıl hastalıkları ortaya çıktı. Söz konusu hastalıklar, kuyulardan elde edilen durgun suların tüketilmesinden

kaynaklandığı için kasabaya temiz içme suyu sağlanabilmesi maksadıyla Osmanlı Bankası ve diğer mali kuruluşlardan 30 bin lira sağlanması hükümetten talep edildi (BOA. DH. MKT. 2822/20). Aynı yılın Eylül ayında da Bayezid sancağında kızıl ve kızamık salgını ortaya çıktı. Dönemin Erzurum Valisi Celal Bey, kızamığın sebep olduğu hastalıklar nedeniyle sancakta ölümler meydana geldiğini belirterek Mekteb-i Tıbbiye-yî Şahane'den bulaşıcı hastalıklar konusunda uzman bir tabibin Bayezid'e gönderilmesini talep etti. Bu talebi yerine getiremeyen hükümetin validen vilâyetin sıhhiye müfettişi veya vilayet tabibinin Bayezid'e gönderilerek sancakta hastalıkların yayılmaması için sıhhi tedbirler alınmasını istedi (BOA. DH. MUİ. 26/27).

1912 yılının kış ve ilkbahar aylarında Kocaeli'nin Bahçecik nahiyesinde ortaya çıkan kızamık salgını, çok sayıda can kaybına sebep oldu. Sıhhiye-yî Umumiye Riyaseti'ne gönderilen telgrafta belirtildiğine göre Bahçecik'te her gün 5-6 çocuk ölmekte ve hükümetten acil sıhhi yardım talep edilmekteydi (BOA. DH. İD. 50/58).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise ülkenin pek çok yerinde savaşın getirdiği zor koşullardan kaynaklı olarak diğer bulaşıcı ve salgın hastalıklarda olduğu gibi kızamık hastalığı da büyük bir sorun haline aldı. Örneğin 1915 yılının aralık ayında Muğla Hapishanesi'nden Dahiliye Nezareti'ne bildirildiği üzere hapishanenin aşırı kalabalık olması ve sıhhi koşulların yetersizli nedeniyle bazı mahkûmlar kızamığa yakalandı. Hastalığın daha fazla yayılmasını önlemek için hükümetten hastalık ortadan kalkıncaya kadar bir süreliğine mahkûmların ceza hükümlerinin geciktirilmesi talep edildi (BOA. DH. MB. HPS. 74/60). Ancak söz konusu talep kanunlara aykırı olduğu gerekçesiyle kabul görmedi ve mahûm yoğunluğunun azaltılması için yeni bir cezaevinin yapılmasının uygun olacağı belirtildi (BOA. DH. MB. HPS. 74/60). Ayrıca 1916 yılının ilkbahar aylarında Niğde sancağında kızamık salgını ortaya çıktı. Sancaktan Dahiliye Nezaretine bildirildiğine göre, o sırada sancakta hastalığın tedavisi için şeker kullanılmaktaydı. Kızamık hastaları için acilen şekere ihtiyaç duyulmakta ancak ülkenin içinde bulunduğu savaş halinden dolayı şeker bulunamamaktaydı. Dolayısıyla hükümetten sancak ahalisinin genel sağlığının korunması için şeker ihtiyacının bir an önce giderilmesi ve daha önceden sancak ahalisine tahsis edilen 52 çuval şekerin gönderilmesi talep edilmekteydi (BOA. DH. İ. UM. EK. 105/100).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde kızamık hastalığının tedavisinde birbirinden farklı pek çok yöntem kullanıldığı ve dönemin tıpçılarının da ebeveynlere bu konuda farklı tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Tıp uzmanları ağırlıklı olarak kızamığa yakalanan çocukların perhizleri, temizlikleri ve hastalıkta kullanılacak çeşitli geleneksel ilaçlar hakkında ebeveynlere bilgi vermekte ve hastanın durumuna göre çare aramaktaydı. Örneğin Dr. Besim Ömer, kızamık hastalarına az yemek verilmesi, Frenk üzümü ve vişne şerbeti gibi içeceklerin tükettilmesi gerektiği kanaatindeydi. Ayrıca kızamık hastasının evde havası temiz, güneş gören ve hava dolaşımının olmadığı bir odada yatırılarak tedavi edilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Günde 3-4 kez odanın havalandırılmasını ve kışın odanın çok fazla ısıtılarak hastanın üstünün örtülmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ayrıca hastanın kıyafetlerinin her gün değiştirilmesini, hastaya hafifçe ısıtılmış çamaşır giydirilmesini ve her sabah ılık su ile yüz ve ellerini

yıkamanın gerekliliğini vurgulamaktaydı. Hastaya ilaç olarak da hastalıktan kurtulmayı ve öksürüğün kesilmesini sağladığı düşüncesiyle sıcak meşrubat içirilmesini tavsiye etmekteydi. Ek olarak çocuğun kızamık döküntülerinin ortaya çıkması gecikirse bu gibi durumlarda hastaya verilen meşrubata konyak veya rom gibi alkollü içeceklerin konulması gerektiğini savunmaktaydı. Ayrıca kızamık hastasının öksürüğü şiddetli ise hastanın sırtına sabah ve akşam “*eyiva sabğı*”¹⁰ sürülmesini ve hastaya altın kökü şurubu içirilmesini tavsiye etmekteydi. (Ömer, 1892: 196.) Bir başka tedavi yöntemi ise kızamık hastasını sıcaklığı 18 derece olan havadar bir odada yatırmak ve hastanın üstünü iyice örterek odanın havasını hastayı üşütmeyecek surette değiştirmekti. Tavsiye edilen bir diğer tedavi ise hastaya ebeğümeci kaynatarak suyunu içirmek, sert şeylerden yedirmeyerek et suyu ve iyice kaynatılmış süt içermekti. Hastanın odasının mümkün mertebe güneş görmesi ve ara sıra ısıtılması ve tütsülenmesi de gerekmekteydi (Afiyet, 1 Ocak 1914: 5).

4. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Kızamıkla Mücadele

Uzun yıllardan beri süregelen savaşların, krizlerin ve buhranların akabinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde devlet adamlarını ve aydınları yoğun bir sağlık mesaisi beklemekteydi. Zira yeni Cumhuriyet’in kurulduğu tarihte Anadolu, uzun yıllardan beri süregelen bir sağlık ve bakımsızlık problemiyle yüz yüze idi. Anadolu genelinde salgın ve bulaşıcı hastalıklardan kaynaklı olarak çocuk ölümleri çok fazlaydı.¹¹ Ayrıca söz konusu hastalıklar ülke insanının sağlığını tehdit etmekteydi ve bu tehdit her geçen gün büyümekteydi. Dolayısıyla milletin sağlığını korumak ve çocuk ölümlerini azaltarak ülkenin kalkınmasında ihtiyaç duyulan nüfusu arttırmak için devletin acilen çözmesi gereken önemli sorunlardan biri de bulaşıcı ve salgın hastalıkların ortadan kaldırılmasıydı. Bahsi geçen dönemde sıtma, frengi ve verem gibi Anadolu’da yerleşerek uzun süre devam edip kronikleşen son derece ölümcül ve devletin öncelik verdiği hastalıklara¹² kıyasla kızamık, daha ziyade ikinci planda kalan; tedavisi ebeveynlerin ve doktorların inisiyatifine bırakılmış bir hastalıktı.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında kızamık hastalığının toplumda ne derece etki bıraktığını ve ne kadar çocuk ölümüne sebep olduğunu dönemin istatistiklerinden görmekteyiz. Aşağıdaki tabloda 1923-1931 yılları arasında Türkiye’de kızamığa yakalanan kişi sayısı ve bunların ölüm oranı görülmektedir:

¹⁰ Eyiva sabğı, bazı bitki köklerine ispirto ve eter gibi kimyasalların karıştırılmasıyla üretilen bir tür ilaçtır.

¹¹ Bu konuda dönemin dergi ve yayınlarında belli başlı istatistikler mevcuttu. Örneğin Türkiye’de 1924 yılı zarfında vefat eden 101. 871 insanın dörtte biri 5 yaşından küçük çocuklardan müteşekkildi. 25. 809 çocuk, ebeveynlerinin bilgisizliği ve sağlık şartlarının yetersizliğinden dolayı öldü. Söz konusu çocukların yarısından fazlası ishal, kızamık, kızıl ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklardan kaynaklı olarak öldü. (Ali Vahid, *Annelere Nasihat*, Sıhhiye ve İctimaî Muavenet Vekâleti Matbaası, Ankara, 1926, s. 3); ayrıca bkz. Hakan Yaşar-Bahar İzmir, “Çocukları Yaşat ki Yaşasın Devlet: Erken Cumhuriyet Döneminde Çocuk Ölümleleriyle Mücadele”, *DTCF Dergisi* 100. Yıl Özel Sayısı, 2023, s. 142-166.

¹² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Okan Töre, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım”, *Klinik*, C. 34, S. 1, 2021, s. 1-12; Osman Gümüşçü, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 19, S. 55, 2003, s. 131-144.

Tablo 1: 1923-1936 Yılları Arasında Türkiye'de Kızamık Vakası ve Ölüm Oranı

Yıl	Hasta Sayısı	Ölüm Sayısı	Oran (%)
1923	1903	303	15,92
1924	5071	485	9,56
1925	2778	163	5,86
1926	3900	314	8,05
1927	2572	340	13,21
1928	3242	234	7,21
1929	3008	197	6,54
1930	2033	72	3,54
1931	2856	146	5,11

Kaynak: *İstatistik Yıllığı (1936-1937)*, İstatistik G. D. Neşriyatından, C. 9, S. 115, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 104.

Tabloda dikkat çeken en önemli detay, kızamık vakalarının sayısı ile hastalık nedeniyle gerçekleşen ölen insan sayısı arasında doğru orantı olmamasıdır. Örneğin 1926 yılında vaka sayısı 3900 iken; hastaların sadece %8'i hayatını kaybetmiş; bir yıl sonra vaka sayısı azalarak 2572'ye düşmüş; ancak hastaların %13'ü ölmüştü. Bu durumun temel sebebi, kızamık hastalığının her dönem ve her yerde aynı şiddette bulaşıcı ve yıkıcı olmamasıydı. Ayrıca Erken Cumhuriyet yıllarında ülkedeki bölgesel farklılıklar, sağlık hizmetlerine ulaşmanın kolaylığı, her bölgede yaşayan nüfus yoğunluğunun hastalığın bulaşmasındaki kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı etkisi ve ebeveynlerin kızamığa bilinç düzeyi de bu durumun önemli sebepleri arasındaydı. Benzeri bir durum durum yandaki tabloda da görülmektedir:

Tablo 2: 1931-1936 Yılları Arasında 21 Şehirde Kızamıktan Kaynaklı Ölüm Miktarı

Şehir	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Adana	1	26	-	-	-	-
Afyon	7	-	1	-	3	2
Ankara	1	18	4	3	2	4
Antalya	-	1	2	-	1	-
Aydın	-	-	4	-	2	-
Balıkesir	-	1	3	7	-	4
Çanakkale	-	1	-	1	-	1
Denizli	-	-	2	-	-	-
Diyarbakır	-	-	12	7	-	-
Eskişehir	17	2	19	17	26	1
Isparta	-	-	-	-	1	-
İstanbul	7	33	97	-	2	25
İzmir	33	4	22	10	3	8
Kırklareli	-	-	1	1	6	44
Kocaeli	-	2	-	-	-	-
Kütahya	-	-	-	19	2	1
Manisa	-	-	5	-	3	-
Mersin	-	2	-	-	-	-
Samsun	-	17	-	-	3	-
Seyhan	-	-	104	2	-	-
Tekirdağ	-	19	-	-	-	-
Toplam	66	127	276	67	54	90

Kaynak: *İstatistik Yıllığı (1936-1937)*, s. 116.

Tablodan da anlaşıldığı kadarıyla 1931-1936 yılları arasında 21 şehirde toplam 680 çocuk, kızamık ve kızamığın sebep olduğu diğer hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmişti. Ancak bir önceki istatistik ile karşılaştırıldığında kızamık kaynaklı ölümlerin gerçekte daha fazla olduğu görülmektedir. Yukarıdaki 21 şehirden alınan rakamlarla oluşturulmuş istatistik, bütün bir ülke genelindeki kızamık vakalarını ve bu vakalardan kaynaklanan ölüm oranlarını yansıtmaktan oldukça uzaktır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kızamık salgınlarında Osmanlı döneminde olduğu gibi hastalığın yayılmasını önlemek için okulların eğitime ara verilerek bu kurumların dezenfekte edilmesi uygulamasına devam edildi. Örneğin 1925 yılının Mart ayında İstanbul'da 38. Paşabahçe İlk Erkek Mektebinde 13 öğrencinin kızamığa yakalanması dolayısıyla söz konusu okulda eğitime ara verildi (BCA, 180. 09. 0. 0/13. 71. 20). Aynı tarihlerde 17. Feriköy İlk Mektebi, kızamık hastalığına karşı tedbir amacıyla İstanbul Belediyesinden gönderilen sağlık personeli tarafından dezenfekte edildi (BCA, 180. 09. 0. 0/13. 71. 19). 1925 yılının Nisan ayında ise Bostancı İnas Mektebinde 8 ilkokul öğrencisinin kızamığa yakalanması nedeniyle söz konusu okul 10 gün süreyle tatil edildi (BCA, 180. 09. 0. 0/13. 71. 23). Yine aynı yılın Temmuz ayında Kadıköy Osman Gazi Numune Mektebinde 3 öğrenci kızamığa ve 1 öğrenci de tifoya yakalandığı için öğrenciler tedavi altına alınarak okul dezenfekte edildi. Temizlik amacıyla okulun tuvaletlerine kireç tozu döküldü ve Alman malı olan su filtresinin tamir edilmesi için hükümetten nakdî yardım talep edildi (BCA, 180. 09. 0. 0/61. 301. 31).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında basında kızamık başta olmak üzere bulaşıcı hastalıklara dair yayın ve yazıların büyük bir artış gösterdiği görülmektedir. Devletin ihtiyaç duyduğu acil nüfus ihtiyacı bağlamında ebeveynlere çocuklarını hastalıklardan korumak için bilgilendirme amacı taşıyan söz konusu yazılar çocuk bakımı, bulaşıcı hastalıklara karşı önlemler ve kullanılacak ilaçlar gibi konuları kapsamaktaydı.¹³ Özellikle kızamık hastalığı hakkındaki yazı ve haberlerin yoğunluğu, kızamığın Anadolu'da hangi şehirde ne boyutta tehdit oluşturduğunu görmemizi sağlamaktadır. Ayrıca gazete haberlerinden dönemin hükümetlerinin 1930'ların başından itibaren sağlık konusunda aldığı geniş tedbirler dolayısıyla kızamığa karşı da sıkı bir takip başlatıldığı görülmektedir. Örneğin 1932 yılının Eylül ayında Samsun'da Ladik kazasına bağlı Ayvalı ve Havza'nın Kürün köylerinde kızamık salgını ortaya çıktı. Köy ihtiyar heyetlerinin sıhhiye memurlarını ve mahallî yönetimi köylerindeki salgın hakkında bilgilendirmemiş olmasından dolayı salgın halini alan kızamık, meydana getirdiği diğer hastalıklardan dolayı çok sayıda çocuğun ölümüne sebep oldu (Vakit, 25 Eylül 1932: 2). Bölgenin sıhhat müfettişi, sıhhiye müdürü ve bakteriyologu tarafından yapılan tetkikatla hastalığın daha fazla yayılmaması için geniş önlemler alındı ve söz konusu köylerin hastalığı zamanında haber vermeyen ihtiyar heyetleri mahkemeye sevk edildi. Bu durumun temel nedeni, 6 Mayıs 1930 tarihli Umumi

¹³ Detaylı bilgi için bkz. "Tıbbi Musahabe: Kızıl Hastalığında Alınacak Tedbirler", *Akşam*, 28 Teşrinisani 1932, s. 4; Lokman Hekim, "Sağlık Öğütleri: Kızamık Hastalığının Başlangıcı", *Tan*, 19 Nisan 1936, s. 6; "Doktorun Nasihatleri (Kızamık Hakkında)", *Halkın Sesi*, 16 Nisan 1938, s. 2; "Kızamık Var", *Kurun*, 10 Mayıs 1938, s. 6; "Bir Doktorun Günlük Notlarından: Kızamık", *Son Posta*, 2 Haziran 1938, s. 13.

Hıfzıssıhha Kanunu ile beraber kızamığın ihbarı mecburi bir hastalık olması ve köy ihtiyar heyetlerine köylerinde çıkan salgın hastalıkları ilgili makamlara ihbar etme mükellefiyeti getirilmiş olmasıydı.¹⁴

1933 yılına gelindiğinde kış ve ilkbahar aylarında Amasya, Mersin, Kocaeli, Samsun, Tekirdağ, Tokat, Çorum, Karahisar-ı Şarki ve Şanlıurfa şehirlerinin bazı kaza ve köylerinde kızamık son derece yaygındı. Adı geçen şehirlerin sıhhiye müdürlüklerine hastalığın yayılmasını engellemek için acil tedbir alınması ve halkın bu hususta ikaz edilmesi gerektiği bildirildi. Alınan bütün önlemlere rağmen kızamığın sebep olduğu diğer hastalıklar nedeniyle aynı yılın Mart ayına kadar adı geçen şehirlerde toplam 109 çocuk vefat etti (Cumhuriyet, 20 Mart 1933: 3). Sadece Amasya'da aynı yılın kış ve ilkbahar aylarında kızamık nedeniyle hayatını kaybeden çocukların sayısı 50-60 civarındaydı (Hakimiyeti Milliye, 28 Mayıs 1933: 4). Son olarak Şanlıurfa'da ortaya çıkan kızamık salgını, şehrin yaşam koşullarının iyi olmaması, koruyucu hekimlik ve hıfzıssıhhaya yeterince önem verilmemesin nedeniyle 1933 yılı sonlarına kadar 1000 kişinin ölmesine neden oldu (Dağ, 2021: 267).

1934 yılının kış ve ilkbahar aylarında ise Artvin, Balıkesir, İzmir, Elazığ, Şanlıurfa, Muğla ve Manisa'da kızamık salgını başgösterdi. Artvin'de mart ayı başlarında ortaya çıkan kızamık salgınına karşı okullar bir hafta tatil edildi. Vilâyetin sıhhiye müdürüyle kazanın hükümet doktoru tarafından önlemler alınarak kızamık olduğu tespit edilen 73 çocuk tecrit edilerek karantinaya alındı (Akşam, 16 Mart 1934: 2). Balıkesir'de ortaya çıkan kızamık salgınında, hastalığın daha fazla yayılmaması için okullar sıhhiye müdüriyeti tarafından 15 gün tatil edildi (Akşam, 1 Kanunusani 1934: 5). İzmir'de ise Karşıyaka başta olmak üzere şehrin pek çok yerinde aynı tarihlerde kızamık salgını ortaya çıktı. Dönemin gazetelerinin belirttiğine göre, İzmir'de çocuk bulunan hemen her evde kızamık vakası görülmekteydi.¹⁵ Eşzamanlı olarak Elazığ'daki kızamık salgınına karşı alınan tedbirlerle ölüm oranı %2'yi geçmedi (Hakimiyeti Milliye, 13 Şubat 1934: 6).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kızamıkla mücadele kapsamında II. Meşrutiyet Dönemine kıyasla daha geniş sahada tedbirler alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Geleneksel tedavi yöntemlerinin yanı sıra modern yöntemlerin de uygulanmasına gayret edildiği ve bu doğrultuda yurt dışındaki aşı çalışmalarının da yakından takip edildiği anlaşılmaktadır.

1930 yılından itibaren İstanbul'da kızamık, nezle, grip, bronşit, kızıl, çiçek ve kuşpalazından muzdarip kişilerin sayısı artınca Sıhhiye Müdürlüğü tarafından belediyelere gönderilen bir talimatname ile herhangi bir hastalığın olduğu yerlere “*Burada sarî hastalık vardır, girmeyiniz*” yazılı levhalar asılması emredildi (Vakit, 6 Mart 1930; 3). Ayrıca 1938 yılına kadar kızamıkla alakalı 10 bin adet broşür

¹⁴ Söz konusu kanunun ilgili maddesi şu şekildedir: “*Hastane baştabipleri mektep, fabrika, imalathane, hayır müesseseleri, ticarethane ve mağaza, otel, pansiyon, han, hamam, hapishane sâhip veya müstecirleri ve müdürleri, apartman kapıcıları bulundukları mahallede, köy ihtiyar heyetleri köylerinde zuhur eden ve eczacılar, dip tabipleri ve ebeler, hasta bakıcıları, ölü tabutlayan ve yıkayanlar san'atlarını icra sebebiyle muttali oldukları 57 inci maddede zikredilen vak'aları derakap alakadar makamlara tebliğ ve ihbara mecburdurlar*”. (“Umumî Hıfzıssıhha Kanunu” T. C. Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, s. 8898).

¹⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. “İzmir'de Kızamık Hastalığı”, *Akşam*, 28 Kanunusani 1934, s. 6; “İzmir'de Kızamık Çoğalıyor”, *Akşam*, 3 Şubat 1934; “İzmir'de Kızamık Hastalığı Arttı”, *Akşam*, 8 Şubat 1934, s. 6.

bastırılarak ülkenin farklı yerlerinde dağıtıldığı ve bu broşürlerden halkın çoğunluğu tarafından istifade edilmesi için çalışıldı (*CHP On Beşinci Yıl Kitabı*, 1938: 359).

Dönemin doktorları tarafından ebeveynler kızamığa karşı uyarılmaktaydı. Doktorlar, ebeveynlere hasta ile temastan kaçınmayı, kızamık hastası olan birinin evine çocukla ya da tek başına gitmemeyi tavsiye etmekteydi (Milliyet, 2 Ocak 1934: 6). Dolayısıyla doktorlar bir hanede kızamık ortaya çıktığı zaman, diğer çocuklara da bulaşabileceğinden hastanın odasına dışarıdan kimsenin sokulmamasını tavsiye etmekteydi. Ayrıca hastalığın bulaşmasını engellemek için hastaya refakat edenlerin ve hasta odasına girip çıkmak zorunda kalanların burun deliklerine her seferinde tripovlavin adlı bir ilacın damlatılmasını gerekli görmekteydi (Son Posta, 7 Aralık 1935: 10). Kızamık hastalarının ılık bir odada istirahat etmesi, pencerelere koyu perde asılması, odanın sık sık havalandırılması, hasta yataktan çıkarılmayarak günde üç kez hatveli ve papatyalı su ile temizlenmesi öneriliyordu. Ayrıca hastanın ağzı, diş etleri, burun ve kulaklarının temizlenmesi gerekiyordu. Bunun için hastanın ağzı muhtelif zamanlarda sulandırılmış oksijenle temizlenmeli ve burnuna antiseptik maddeler damlatılmalıydı. Ayrıca çocuğu kızamığın neden olduğu hastalıklardan olan kulak, nefes borusu ve göz kapağı iltihapları ve zatürreden korumak için hastalığın başlangıç aşamasında hastaya ilaç olarak hint yağı ve badem yağı ile bir miktar müshil verilmesi tavsiye edilmekteydi (Halkın Sesi, 18 Şubat 1938: 3). Son olarak hastalığın ateşli günlerinde çocuğa gıda olarak yalnızca süt, yağsız et suyu, hoşaf suyu ve sıcak meşrubat içirilmesi önerilmekteydi (Tan, 9 Mart 1938: 9). Kızamık hastasının yirmi gün tecrit edilmesi ve eşyalarının dezenfekte edilmesi gerekiyordu (Halkın Sesi, 30 Mart 1938: 2).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kızamıkla mücadele kapsamında çoğunlukla geleneksel yöntemlerin tercih edilmesinin ve doktorların tecrübe ettiği koşullar dahilinde halka kızamık hakkında öğütler vermesi, ağırlıklı olarak kızamığın bir aşısının olmamasından ileri gelmekteydi.¹⁶ Kızamığın henüz aşısı icat edilmediği gibi tedavide kullanılan spesifik bir serum veya ilaç da henüz yoktu (Halkın Sesi, 31 Temmuz 1930: 2). Tedavi amacıyla uygulanan en modern yöntem, kızamık geçirmiş ve kanında panzehir bulunan çocukların kanından 5-10 gram alarak kızamığa tutulmamış çocuğa enjekte etmektir. Kızamığa karşı en iyi önlem olarak görülen söz konusu pratik, genel itibarıyla tatbik sahası bulamadı. Bu bağlamda kızamık hastalığı, Türkiye'nin sonraki yıllarda da yüzleşmesi gereken bir halk sağlığı sorunu olmaya devam etti (Anday, 1936: 5).

Sonuç

İnsanoğlunun yerleşik hayata geçtikten sonra uğraşmak zorunda kaldığı en temel sorunlardan bir tanesi, bulaşıcı hastalıklar ve dolayısıyla salgınlardır. Söz konusu salgınlardan insanlık tarihi boyunca en az savaşlar kadar can kaybına sebep oldu. Kolera, veba vb. hastalıklardan milyonlarca insan ölürken bu

¹⁶ Dünyada ilk kızamık aşısı ruhsatı 1963 yılında alınmış ve söz konusu aşı ise 1970 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

kadar yıkıcı sonuçlara sebep olmamakla birlikte yüzlerce yıldır ölümlere ve bilhassa da çocuk ölümlerine sebep olan hastalıklardan bir tanesi de kızamıktı.

Daha çok bir çocuk hastalığı olarak bilinen kızamık, tek başına ağır sonuçlara yol açmamakla birlikte bu hastalığın sebep olduğu diğer hastalıklar ölümcül olabilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin kızamıkla olan mücadelesi, başlangıcından itibaren devam etmekle birlikte geleneksel devletten modern devlete geçiş sürecinin yaşandığı 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında da devletin halk sağlığı hizmetlerini doğrudan kendi üzerine almasıyla daha etkin bir şekilde yürütülmeye başlandı.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin bir çok yerinde kızamık vakaları görülmüş ve dönemin idarecileri bu salgınlarla imkânlar nispetinde mücadele etmeye çalışmıştı. Bununla birlikte kızamığın verem, frengi, kolera ve sıtma gibi çok geniş kapsamlı ve ölümcül salgınlara yol açmaması, bu hastalıkla mücadelenin ikinci planda kalmasına sebep oldu. Bu dönemde kızamıkla mücadele kapsamında modern karantina usullerinin uygulanmaya başlandığı ve söz konusu hastalığa dair yeni bir ilaç ya da aşı geliştirilemediği için geleneksel tedavi yöntemleriyle yetinildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kızamığın tedavisi ve yol açabileceği diğer hastalıklar konusunda halk, ilk defa basın yoluyla bilinçlendirilmeye çalışıldı. Bu dönemde bahsedilen hastalıkla mücadeleyi sekteye uğratan en önemli faktör ise uzun süren savaşların yol açtığı siyasî, malî ve sosyal buhrandı.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren dönemin devlet ricali ve aydınları, nüfus meselesini ülkenin geleceği açısından varoluşsal bir problem olarak değerlendirdi. Çünkü savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle Anadolu nüfusu nitelik ve nicelik açısından fazlasıyla yıpranmış bir haldeydi. Ülkenin kalkınması için gerekli işgücünü sağlamak, bunun için de her şeyden önce çocuk ölümlerinin önüne geçmek gerekiyordu. Çocuk sağlığını tehdit eden en önemli hastalıklardan biri de kızamıktı. Bu doğrultuda cumhuriyet hükümetleri, öncelikle sorunun boyutlarını tespit edebilmek için hastalığa ve yol açtığı ölümlere dair çeşitli istatistikler hazırlattı. Diğer hastalıklar gibi kızamıkla mücadelede de daha etkili bir mücadelenin belirli bir program kapsamında yürütülmesi ancak 6 Mayıs 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile mümkün oldu. Bu kanunla birlikte kızamık, ihbarı zorunlu hastalıklar arasına alındı ve kızamıkla mücadele hususunda yerel yönetimlere birtakım sorumluluklar yüklendi. 1930'lu yıllarda dönemin hükümetleri kızamıkla mücadele kapsamında halkı ve bilhassa ebeveynleri hastalığa dair bilinçlendirmek için binlerce broşür dağıttı. Ayrıca hastalığın yayılma yolları ve tedavi yöntemlerini halka duyurmak amacıyla basın da etkin bir şekilde kullanıldı. Bunun yanı sıra hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla okulların hijyenine önem gösterilmeye başlandığı gibi herhangi bir kızamık vakası görülmesi durumunda da bu okullar derhal tatil edildi. Bütün bu alınan tedbirlere rağmen ülkenin bazı şehir ve kasabalarında binlerce çocuğun kızamık ve bu hastalığa bağlı gelişen diğer hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmesinin önüne geçilemedi. Kızamıktan ölümlerin devam etmesinin başlıca sebebi, bu hastalığa dair henüz bir ilaç ya da aşı geliştirilememiş olmasıydı. Bununla birlikte ülkede hala devam eden sağlık personeli yetersizliği, yetersiz beslenme, çocukların gerekli hijyenik koşullarda yetiştirilememesi ve ebeveynlerin hastalığın bulaşma yolları ve tedavisine dair yeterli bilgiye sahip olmamaları kızamıktan ölümlerin devam etmesinin diğer nedenleri arasındaydı. Dolayısıyla söz konusu

hastalık, etkili bir kızamık aşısının geliştirilip 1970'lerde Türkiye'de uygulanmaya başladığı döneme kadar yaygın bir halk sağlığı sorunu olarak varlığını sürdürdü.

Kaynakça

A) Arşivler

Aa) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (B0A)

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD.), Dahiliye Nezareti İrare-i Umumiye Evrakı (DH. İ. UM. EK), Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.), Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI.), Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı), Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT.), Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi (MF. İBT.)

Ab) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

B) Gazeteler

Akşam, Anadolu, Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye, Halkın Sesi, Kurun, Milliyet, Son Posta, Tan, Vakit

C) Süreli Yayınlar

Afiyet, İctihad, Servet-i Fünun, Sıhhiye Mecmuası, Tıbbî Sahifeler

D) Resmi Yayınlar

C.H.P. On Beşinci Yıl Kitabı, İstanbul, 1938.

İstatistik Yıllığı (1936-1937), İstatistik G. D. Neşriyatından, 9 (115), Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, *T. C. Resmi Gazete*, 6 Mayıs 1930.

E) Kitap

Baltacı, C. (2010). İslam Medeniyeti Tarihi. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dağ, M. (2021). Urfa'da Sağlık (1900-1950) Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar, İstanbul: Hiper Yayın.

Özdemir, H. (2010). Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914-1918). Ankara: TTK Basımevi.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamuoyu, (2017). ed. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

F) Kitap Bölümü

Vergili, A. (2020). "Türkiye Cumhuriyeti'nin Erken Dönemde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşı", *Sosyolojca*, 18-19: 69-90. Doğu Kitapevi, İstanbul.

İnci R. - Kay M. A. - Emre O. (2022). "Çocuk ve Hastalık", *Çocuk ve Hastane*, ed. Oğuz Emre-Ayşegül Ulutaş: 49-59. Nobel Yayınları, Ankara.

Kılıç, O. (2020). "Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri", *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, ed. Muzaffer Şeker vd: 19-57. TDV Matbaacılık, Ankara.

G) Makale

Anday, K.R. Sağlık Bahisleri (Çocukları Geçici Hastalıklardan Koruma), *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1936, 5.

Besim Ömer, (1892). Kızamık ve Kızıl Hastalık, *Servet-i Fünun*, 2- 4: 91, 195-198.

Dufestel. (1928). Mektep Hastalıkları, *İktihad*, 23 (243), 4645-4647.

Gül, A. (2009). XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık), *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41 239-270.

Hacımustafaoğlu, M. – Bülbül B. (2020). Kızamık Enfeksiyonu ve Korunma, *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 12 (1), 5-10.

Kızamık Hakkında Birkaç Söz, *Afîyet*, 1 (6), 1329/1914, 4-5.

Kızamık ve Serum İstiharat Merkezleri, *Tıbbî Sahifeler*, 1 (5), 1341/1925, 1.

Naci, N. (1929). Kızamıkta Serum İle Vikaye, *Sıhhiye Mecmuası*, 5 (29), 1021-1029.

Özmert, E. (2002). Çocukluk Çağında Döküntülü Hastalıklar, *Çocuk Çocuk*, 12: 8-9.

Yaşar H. - İzmir B. (2023). Çocukları Yaşat ki Yaşasın Devlet: Erken Cumhuriyet Döneminde Çocuk Ölümlelelelele Mücadele, *DTCF Dergisi* 100. Yıl Özel Sayısı, 142-166.

Extended Abstract

This study examines measles in Türkiye from the Second Constitutional Era (1908-1918) to the end of the Early Republican Era, the course of the disease, the damage it caused, and the traditional and modern methods applied to combat the disease as a public health problem. The aim of the study is to examine in detail the dimensions of measles epidemics during this period, the health problems they caused, and the losses they caused, and to shed light on the historical background of combating measles in Turkish medical history and to provide more information on the subject.

The introduction of the study examines measles, its emergence, the damage it has caused in the historical process, and the extent to which it has been a public health problem between the 19th and 20th centuries. As an infectious disease, measles is transmitted through droplets spread from the mouths of infected people. The incubation period of the disease usually varies between 10-12 days. The symptoms of the disease are evaluated in two periods, the first of which is the prodromal period, which lasts for 4-5 days. The first symptoms of this period include fatigue, cough, and fever, while symptoms such as redness in the eyes and a runny nose develop later. After the prodromal period, the “corporal spots,” which are the red spots specific to the disease and play an important role in the diagnosis of measles, appear during the rash period of the disease. The rash period lasts for 3-4 days. The rash typically starts from the forehead and behind the ears and spreads to the entire body. The skin rash only appears a few days later. The rash is accompanied by a re-emerging fever. These symptoms play a critical role in determining the course of the disease and treatment methods.

Measles caused many deaths in the societies where it emerged. Measles, which became an epidemic shortly after it emerged, was especially common prevalent among children and caused the deaths of thousands of children throughout history. Measles considered as an epidemic in many societies throughout history was seen in many countries in the 19th and early 20th centuries as well as in Türkiye in the late Ottoman Empire and the early years of the Republic. These epidemics became a serious issue in some periods and became a public health problem to a severe extent causing child deaths.

In the first part of the study, the views and thoughts of medical experts of the period regarding measles during the Second Constitutional Era and the Early Republic were examined. Since measles could be confused with other contagious diseases such as scarlet fever and smallpox, which were common in society, medical experts of the period conducted studies to distinguish this disease. Doctors of the period provided enlightening information about the symptoms, transmission routes and other characteristics of measles and emphasized how threatening it was, especially for children.

In the second part of the study, the hygiene measures and treatment methods taken in the Second Constitutional Era and in the Early Republican Era were discussed in detail. In addition, the effects of measles on Turkish society and the child deaths it caused were tried to be explained by giving statistical figures. In the mentioned periods, the country's medical experts and health authorities organized various campaigns to raise public awareness about many diseases, especially measles, and efforts were made to take precautions against the said diseases. For this purpose, informative articles about measles were published in the newspapers and magazines of the period; information was tried to be provided about the symptoms of the disease and treatment

methods. In addition, child deaths caused by measles and other infectious diseases caused the state's health policies to be reviewed as of the Early Republican Era.

In the study, various documents in the Ottoman Archive and Republic Archive funds of the Presidency of State Archives were used. In addition, empirical data on measles was tried to be presented by using information obtained from periodicals of the period and research works on the subject.

The results of the study also cover the issue of child health, which has an important place in the development of health policies in Türkiye. As a result, this study aims to provide important data that will fill a gap in the literature in this field by examining in detail the scope and effects of the fight against measles in terms of public health during the Second Constitutional Monarchy and Early Republic Periods in Türkiye from a historical perspective. The devastation caused by measles during the Second Constitutional Monarchy and Early Republic Periods played a critical role in the formation of public health policies, and the events experienced during this period have also affected today's health policies. In this context, the study also aims to contribute to the recent medical history literature.